

Články v ňom obsiahnuté vznikli v časoch vrcholnej filozofickej tvorby mysliteľa a spisy neskoršieho obdobia sú do určitej miery precízáciou názorov, ku ktorým Masaryk dospel približne už v 90. rokoch a na konci storočia. Otázka pomeru Masaryka k náboženstvu je tiež jednou z najfrekventovanejších, ale i najzložitejších v masarykovskom bádání. I v tejto oblasti sa dospelo od polôh kritiky jeho „ateizmu“ až k polohám kritiky jeho „fideizmu“. Ak ho teda v predchádzajúcich častiach štúdie autor nazýva kritikom mnohostrannej ľudskej činnosti, je ním i v oblasti náboženstva; ani ono mu nie je samoúčelom, je produktom ľudskej činnosti a i v ňom mysliteľ hľadá to autentické alebo človeku cudzené. Tak ako v pomere k vede, k filozofii, k dejinám, k politike, i v pomere

k náboženstvu je Masaryk „postulátorem opravdovosti ľudskej existencie“ (str. 149).

Charakter edície, v ktorej monografia o Masarykovi vyšla, predurčil, že nebolo možné venovať viac pozornosti skúmaniu širších myšlienkových kontaktov teoretického odkazu mysliteľa s vývojom európskej a svetovej filozofie, to však zrejme presahuje zámer autora.

K štúdiu sú pripojené i ukážky z Masarykovej filozofickej produkcie. Tým, že autor predkladá úryvky hoci aj zo známych, v poslednom štvrtstoročí však nevýdávateľských filozofických statí, dáva mladšej filozofickej verejnosti jednu z možností, aspoň informatívne sa oboznámiť s myšlienkovým odkazom významnej postavy našej minulosti.

Viera Hudečková

KOŁAKOWSKÉHO VYMEZENÍ POZITIVISTICKÉ FILOSOFIE*

Koľakowského knižná publikace *Filosofie positivizmu* je prvá polskou syntetickou prácou z dejín pozitivistického myslenia, ktorá svojimi metodologickými predpokladmi tkvíc v dialektickom strukturalizme, zachytávajúcím toto pozitivistické myšlienkové hnutie v jeho pohybovej dynamike. Východiskom pre vymezenie pozitivistickej filozofie jetedy dialektické myslenie s pojetím dynamické významovej štruktúry, ktorou zakladajú nejen zkoumané rozmanité konštituujujúce složky, ale i samotné spôsoby zkoumání s genetickou a historickou vrstvou, s popisnou, vysvetľujúcou a hodnotiacou rovinou. Takové vidění umožňuje ruzná posunutí zorných uhlů. Porozumět těmto posunutím lze jen ze vzájemných promítnutí všech důležitých složek zúčastňujících se tohoto zachycování minulých, přítomných a také do budoucna ubíhajících směřování. Takový myšlenkový přístup k problematice vyplývá z filosofického přesvědčení, že naše lidská kultura pozůstává

z rozličných uznávaných a zakazovaných, vedle sebe ve shodě existujících a také navzájem ostře si odporujících hodnot, které nelze převést na jednoznačně uspořádavající hodnotovou stupnici. Rozmanitost reality v celé své rozloze, představující své roviny ve vyhraněných prostředcích kulturní činnosti, nelze zachytit jinak než právě těmito prostředky hodnotově mnohovrstvené kultury. Filosofický obraz obsahuje v sobě nejen výsledek člověkovy zmocnění se skutečností v její rozmanitostech, nýbrž zároveň i předpoklad tohoto uspořádání souvislosti v celostní vizi, v níž ústředním vztažným bodem je člověk sám, subjektivita se schopností intencionálního pronikání do předmětu živé tvorby.

Mezi nejprůznačnější rysy této publikace

* Leszek Kołakowski, *Filozofia pozytywistyczna* (od Humea do Koła Wiedeńskiego), Warszawa 1966, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 240 strán.

patří to, že zároveň s prodloužením a aktualizací dialektických principů struktury při skoumání problematiku pozitivistického myšlení, jimiž se soustředěně a úspěšně provádí rozlišení, shledávají se shody a podobnosti, uchovává se i smysl pro celistvost ve výkladu zrelativizované látky. Autor ve své stručně předmluvě vymezuje a zdůvodňuje vlastní interpretační zaměření. V první kapitole vyděluje pořádací principy, konstituující obecnou perspektivu pozitivistické filosofie. Další sedm kapitol je věnováno pracím pozitivistické filosofie, které zjevně vypovídají o její uvedených ztěžejších znacích. Závěr práce klade v potaz skrytě obsažený smysl této filosofie v pracích pozitivistů. Tyto naše poznámky soutědují hlavně pozornost na metodologické postupy, jež autor použil při tvorbě vlastního pojetí pozitivistické filosofie, protože bylo by příliš obšrné líčit podrobné vyjevování jednotlivých dílčích otázek a zkoumaných faktů, jak se prezentovaly v rozměrných časových rozlohách a jak jsou zachyceny v pojetí Kořakowského.

1. *Autorovo interpretační zaměření.* Předkládaná práce rozvažuje výlučně o filosofických myšlenkách pozitivismu, zobrazuje je v celostní podobě, svými stručnými charakteristikami se dotýká jen nejzávažnějších stadií a nejdůležitějších historických okolností, které by pomohly pochopit tuto problematiku v souvislostech celku: „Charakteristika stadií pozitivistického myšlení je potřebná k tomu, aby zpřítomnila smysl této filosofie v jejich rozličných možnostech a v jejich trvalých složkách. Slovo „pozitivismus“ má různé významy: kromě filosofického učení, které nechce být ani učením, ani filosofií, označuje též určité východisko pro teorii práva, určitý literární směr, a také stanovisko v některých teologických otázkách. Samotné použití tohoto názvu není zcela libovolné, nýbrž má nějaké zdůvodnění v myšlenkové orientaci stanovisek, o nichž je řeč. Tato práce soustřeďuje svou pozornost výlučně na pozitivismus jako filosofické (či

antifilosofické) stanovisko“ (str. 7). V úmyslu autora není podat vyčerpávající přehled myslitelů a jednotlivých dílčích problematik. Popularizační zaměření této práce umožňuje autorovi vyhnout se zmnožování málo užitečných slovníkových znalostí. Snaha o teoretické přiblížení pozitivistické problematiky dovoluje neodvolávat se ve většině případů na popisnou, historickou či kritickou literaturu, z které autor čerpal při výkladu otázek a při pronášení kritických soudů. Kořakowski uznal důležitost jen některých složek pro zobrazení historie pozitivismu, které vydělil z existujících již poznatků, aby takovým způsobem zpřítomnil a usnadnil pochopit pozitivistické úsilí jako určitý výsek v celistvém kulturním směřování.

2. *Obecná charakteristika pozitivismu.* Rozlišení pozitivistického myšlenkového proudu, určení jeho vnitřních souvislostí, vymezení jeho ústředního námětu v dějinách duchovní kultury a vymezení pořádacích principů vyžaduje zčásti vlastní úmysl v práci historika i toho, kdo touží porozumět dějinám filosofické kultury; tento záměr se projevuje v obnovujícím a organizujícím úsilí, které nabízí jistou konstrukci, zařazuje látku do pevných schématických celků, začleňuje ji do nových významových polí, v nichž se upouští od rozmanitosti, ostrých hran, propastných předělů a zdůrazňuje se návaznost a spojitost hlavního obsahu. Rozlišení hlavních a odvozených složek v tomto proudu filosofie není však zcela libovolné, nýbrž zakládá se na určitém historickém vědění, jež poučuje o důležitosti tematik, tvrzení a propozic, které působily v naší kultuře a soustřeďovaly na sebe pozornost i v minulosti. Sotva lze pochybovat o všeobecně přijatém přesvědčení, že filosofické myšlení pozitivismu se svými intelektuálními výtežky má své určité místo v širším kulturním záběru. Mnohem obtížnější je však vniknout do této filosofické látky pozitivismu, vykreslit jeho vlastní problémovou tvářnost, přesně vymežit rozsah působnosti v bezbřehém kulturním dění, v němž

každá jednotlivost ztrácí význam samostatnosti. Pochybnosti vznikají tedy při přísném určování kritérií rozlišení jeho tvarů a při snahách docílit průzračná dělení: „Pozitivistický způsob myšlení v nejobecnější podobě je určitým filosofickým stanoviskem, které se týká lidského vědění... V tomto stanovisku nejsou obsaženy otázky o tom, jakým způsobem je získáváno lidské vědění. Naopak pozitivismus je souborem pravidel a kritérií hodnocení, která se vztahují k lidskému poznání; hovoří o tom, jakého druhu jsou obsahy, zahrnuté v našich výpovědích o světě, jež zasluhují jméno vědy; podává normy, které nám dovolují odlišit to, co tvoří předmět možné otázky, od toho, na co se ptát je zřejmým nesmyslem. Pozitivismus je tedy normativním stanoviskem, které řídí způsob využívání termínů... Pozitivistická pravidla odlišují jistým způsobem vědecké a filosofické spory, které je vhodné vést, od takových sporů, které nemají vyhlídky na úspěšné řešení, a proto si ani nezaslouží pozornost“ (str. 10–11). Pozitivistické učení postuluje základní pravidla, která mají v jakýchkoli úvahách o světě usnadnit odlišení správně položených otázek od nevhodně formulovaných problémů.

Pravidlo fenomenalismu: „... není reálný rozdíl mezi „podstatou“ a „jevem“. V tradičních učeních existovalo domněnání, že pozorované jevy jsou pouze projevem jakési skutečnosti, která se nemůže bezprostředně odhalit našemu poznání... Pozitivismus doporučuje takové rozdělení odmítnout, ... protože vybočuje mimo pole lidské zkušenosti a má čistě verbální charakter... Předmětem pozitivistické kritiky nejsou však všechna rozlišení mezi „projevem“ a „příčinou“... Nejde o to, aby byly odstraněny otázky, které se týkají bezprostředně neviditelných příčin pozorovaného jevu, nýbrž o to, aby osvětlování jevů bylo zbaveno přítomnosti takových tajemných bytostí, které zásadně není možno odhalit člověku přístupnými prostředky...“ (str. 11–12).

Pravidlo nominalismu: „... zakazuje

předpokládat, aby jakékoliv vědění, formulované v obecných pojmech, mělo ve skutečnosti koreláty odlišné od jednotlivých konkrétních předmětů. ... Lze uznat existenci čehokoliv, jestliže nás nutí k tomu zkušenost. ... Naše vědění požaduje, aby pojmové prostředky popisující ideální stavy ... byly neustále ožívovány. ... Tyto ideální situace vyjadřují určité, hraničně vyostřené vlastnosti ..., které nejsou ve světě empirie nikdy splněny. ... Reálné situace jsou jejich menším nebo větším přiblížením. ... Nelze se domnívat, že ideální situace musí být kdekoliv splněny, i když je s výhodou zakládáme při svých různých výpočtech. Nám přístupný svět je souborem jednotlivých pozorovatelných faktů. Naše vědění směřuje k uspořádání těchto faktů ..., aby je bylo možno prakticky využít ..., a z jejich vzájemného situačního podmínění předvídat události. V pořadajících systémech jsou obsaženy všechny naše abstraktní pojmy, všechna schémata matematických věd i všechny přírodovědní idealizace. Jen díky jim dovedeme dát naši zkušenosti spojitou, zkrácenou podobu, podobu snadnou k zapamatování, očištěnou od nahodilých odchylek a deformací, kterými sa vyznačuje každý jednotlivý fakt. ... Systém, pořadající naše zkušenosti, nesmí do nich vnášet dodatečná bytí, jež nejsou obsažena ve zkušenostech, a musí také neustále pamatovat na to, že prostředky abstrakce jsou lidské výtvořiny, kterými se organizuje zkušenost a nemohou si činit nárok na samostatnou existenci. ... Tedy všechno abstraktní vědění je způsobem pořadajícího, zkráceného zápisu rozměrů zkušenosti a nemá nezávislou poznávací funkci v tom smyslu, že by právě jako abstraktní mělo umožnit přístup k jakýmsi oblastem skutečnosti, utajeným před empirií. Všechna obecná jsoucna, všechny výtvořiny abstrakce, kterými dřívější metafyzika vyplňovala svět, vznikly jako výsledek bezprávného připisování vlastností samotné existence něčemu, co samo nemůže existovat mimo slovo ...“ (str. 13–15).

Pravidlo *popření poznávacího významu hodnotících soudů a normativních výroků*: „Ve zkušenostech nejsou obsaženy takové jakosti událostí, věcí nebo lidských postojů, jako šlechetný, dobrý, zlý, ničema, krásný, špatný atp. Žádná zkušenost nemůže nás také přinutit, jakýmkoliv logickými operacemi, akceptovat výroky, které obsahují příkazy nebo zákazy, které vypovídají o tom, že něco je třeba udělat nebo něčeho se zdržet. ... Máme právo vyjadřovat své hodnotící mínění o lidském světě, avšak nemáme právo připouštět, že má vědecké zdůvodnění, nebo vůbec zdůvodnění jiné, než je náš libovolný výběr ...“ (str. 15—16).

Pravidlo *víry v zásadní jednotnost metody vědy*: „smyslem tohoto pravidla ... je přesvědčení, že způsoby získávání hodnotícího vědění jsou zásadně tytéž ve všech oblastech zkušenosti ... . Další pokrok vede k postupnému stírání rozdílností, k redukci všech oblastí vědění na jednu oblast, do níž se přeloží všechna vědecká tvrzení ...“ (str. 16—17).

„Kolem těchto čtyř pravidel vystavěla pozitivistická filosofie rozsáhlou problémovou oblast, která se dotýká všech úseků lidského poznání. ... Pozitivismus je souborem zákazů, které se vztahují k lidskému vědění a pokoušejí se uchovat název „vědění“ pro úkony, jež se pozorují ve vývoji novověké přírodovědy. ... Celé polemické ostří pozitivismu je obráceno proti metafyzickému rozvažování všeho druhu, tedy i proti reflexi, která jako celek nemůže opřít své výsledky jen o empiricky dané. ... Stanovisko omezené pravidly usiluje ustálit závislosti mezi jevy, aniž by se snažilo proniknout k utajené podstatě těchto jevů, k přirozenosti a dovědět se, zda svět „sam o sobě“, který je nezávislý na poznávací situaci ... , má nějaké jiné znaky než ty, které jsou přístupné naší zkušenosti“ (str. 17—18).

Uvedené další odstavce autorova autentického textu v podobě zkráceného a zhuštěného výtahu usnadňují bez zprostředkovaného stylizačního úsilí interpreta ostřejší

vidění, přesnější uchopení a výstižnější osvětlení ztěžejících znaků a sjednocujících postupů Kolakowského, s jimiž přistupuje k vyjádření rozpětí a celkovému zobrazení rozplývavých obrysů pozitivistické myšlenkové kultury.

3. *Uplatnění pořádacích principů*. Následujících sedm kapitol předložené práce zahrnuje v sobě především látku z dějin filosofie, v níž lze vystopovat kromě příznačné veliké různosti problémů také výraznější uplatnění vlivů známých již pořádacích principů, jejich vzájemného prolínání, vyčerpávání a oživování jejich účinnosti, přesouvání a přeskupování složek, které se navzájem osvětlují a vyušťují ve společnou významnou výslednici. Autor vysvětluje jednotlivá stanoviska předních myslitelů tohoto filosofického směru, diskutuje s nimi, pronáší kritické úvahy, hledá původní podmínky a předpoklady pozitivismu ve středověku a novověku, usiluje o včlenění proměn této filosofie do celku kulturních přeměn, aby pak bylo možno najít v takové celostní a spojitě vizi smysl a význam tohoto dílčího elementu lidské kultury. Jestliže v popředí zájmů tohto líčení je metodologická stránka zkoumané látky, povinnost přemýšlet otázky v nejobecnějších filosofických rovinách, pak soustavný výklad vnitřního bohatství pozitivistického proudu by tedy přesáhl tuto původní, v úvodu vyznačenou orientaci.

4. *Smysl filosofické činnosti pozitivismu*. Současné pozitivistické myšlení je v podstatě pokusem o úplné překonání historismu; osvobozuje noetickou problematiku od otázek geneze; nepodařilo se mu však vytlačit neověřitelné metafyzické roviny za obzory veškeré lidské činnosti. Pozitivistické úsilí, rozrušující pradávne i přítomné jistoty, nedospělo k postulovanému velkolepému ovládnutí těch oblastí lidské činnosti, v nichž neustále vznikají nové, vědou neřešitelné otázky. „... Pozitivistická kritika metafyziky není však zcela bez výsledků, protože právě pod vlivem působení této kritiky se rozšířilo pře-

svědčení, že je neučinné a beznadějně veškeré úsilí, které směřuje k přetvoření jakéhokoliv noetického či ontologického stanoviska ve vědecké tvrzení, ... protože žádná obecná reflexe se nemůže zcela oprostit od určitých pravidel interpretace, která zase vznikají pod tlakem hodnotících mínění a postojů. ... Vzniká tedy vědomí odlišné noetické situace ve filosofii, které si neklade nároky být přísným, technicky použitelným a ověřitelným empirickým vědění, nýbrž směřuje k tomu, aby vtisklo humanistický smysl obrazům světa ...“ (str. 214).

Positivismus není s tou pochopit relativní platnost vlastních teoretických závěrů, vlastní přináležitost k určitému okruhu kulturních hodnot, jichž se účastní. Přijátá pozitivistická stanoviska vedou k hodnotícímu pojetí, že vlastní hodnoty je třeba považovat za absolutní, představovat je jako výsledek očišťující práce od všech odporů ideologie a chápat je jako čistou intelektuální způsobnost. Pozitivistické použití skutečností, technická „operativnost“ tvrzení jako míra přípustnosti, významu, poznávacích hodnot těchto tvrzení je zároveň hodnotícím úmyslem, specificky spojeným s určitou kulturní formací, momentálně uznávanou za dominantní; toto vzájemné spojení nemůže si však přivlastňovat právo na absolutní a transcendentální hodnoty, plně platné vždy v tomto významu ve vztahu k odlišným okruhům kultur. Pozitivisté jsou přesvědčení, že „jejich program se vyznačuje vynikajícími výchovnými vlastnostmi; má být totiž výzvou k toleranci, umírněnosti, zdrženlivosti, odpovědnosti za slovo; ... má být lékem proti zbesilostem ideologů a zároveň humanistickým protestem proti světu, zapletenému do krvavých střetnutí“ (str. 220—221). Filosofie pozitivismu plní tedy ještě mimopoznávací funkce, které spočívají v přizpůsobování lidského rozumu tlaku a přinucení veřejně kontrolovatelných okolností. Pozitivistické stanovisko nevyvolává ničivý tlak na ideologické postoje, nýbrž zbavuje je jen práva hledat

vědecké zdůvodnění tohoto postoje, hledat „pravdu“ a „omyl“ ve vědeckém významu.

Positivismu uniká to, že ideologie bojují mezi sebou spíše ideologickými prostředky než „výzvou k zdrženlivosti ve vlastních přesvědčeních či mlčením v otázkách, které nesplňují podmínky logické výstavy jazyka; ... přesto, díky důkladným charakteristikám podmínek vědeckého stanoviska, přípustnosti tvrzení, je možno lépe působit proti ideologickým zneužitím, která se uskutečňují „ve jménu vědy“. Tato zběhlá znalost poměrně dobrého určení hranic vědecké oprávněnosti ... je velmi důležitou vymožeností pro kritiku neoprávněných nároků, jež si dělají doktrináři, usilující využít autority vědy na podporu vlastních hesel“ (str. 222—223).

Kořakowski v závěru rozlišuje zvláštní obměny pozitivistického myšlení jako určité podoby převládajících způsobů kultury. Zmírněnou obměnu pozitivismu představuje antimetafyzické stanovisko s programem neustálého obnovování základu vědy. Radikálnější podoba vytváří perspektivu upevněné samostatné vědy jako jediné činnosti, která všeobšadně vyčerpává veškeré možné intelektuální přivlastnění světa, a tím zároveň redukuje poznávací činnost na popis biologického chování, vylučuje problém transcendentálního pojetí pravdy. Pozitivistická omezení pravdivosti poznání nedovoluje řešit noetickou otázku, protože její zaměření je usměrněno na celek předmětu poznání. Správnost poznání je ověřována intersubjektivní zkušeností, která představuje společnou jednotu druhových vlastností lidských jedinců. „Se vznikem otázek geneze proměňuje se pozitivistická neutralita v naturalistickou, biologickou interpretaci vědění ... a tímto způsobem je možno připsat „pravdě“ značný stupeň stability a odřící ji transcendentální hodnotu. Mnozí současní pozitivisté neprijímají takové důsledky vlastního učení a používají logické hodnoty v takovém významu, jako by těmto hodnotám patřil transcendentální smysl ...“ (str. 231). Pozitivistické učení nemůže svými pro-

středky překlenout propast, která se vytvořila mezi přísně vědeckými postuláty při zmocňování se problematiky světa a mezi touhou a nárokem lidského ducha na neredukovatelné hodnoty, na konečné pravdy. Úporné úsilí neanalytického vědění po dosažení noetické absolutnosti je po praktické stránce neplodné, avšak snaha o autonomnost a víra v neredukovatelnost „rozumu“ vytvářejí pole napětí pro filosofickou činnost.

Existuje také ještě domnění, že svébytný „racionální“ život člověka, který „nepřetržitě usiluje upevnit samostatnost „rozumu“, je výsledkem účastenství člověka v bytí jiného řádu, do něhož nepatří ani lidské tělo, ani animální potřeby... Vše, co vyrůstá z jiného úsilí a zájmu než čistě technologické využití, všechny snahy „transcendentalizace“ poznání, muselo by se považovat za výsledek účasti v nějakém neanimálním světě, stojícím v neustálé opozici vůči animálnímu světu“ (str. 234). Podle této představy biologické puzení a metafyzické hledání vyvozují svou původ ze dvou různých, navzájem nesmiřitelných zdrojů bytí. Nabízí se nám tedy výběr mezi obrazem člověka, jenž je výsledkem dekadence ve vývoji, a obrazem člověka, který je jakousi slepeninou dvou částí,

neschopných scelení. Z celkového pojetí problematiky vyplývá, že „nejíme nuceni akceptovat pozitivistickou kritiku metafyzických zkoumání a hledání jistot, které jsou pozitivismem považovány za prostý omyl, jsme však nuceni vzít na vědomí výsledky této kritiky v tom smyslu, že celek této technologicky neužitečné myšlenkové práce, jež slibuje proniknout k bytí, musí se navždy vzdát nároků na „vědecký“ status (str. 235–236).

Vykreslené polohy této otevřené problémové situace ovlivnily rovněž interpretační činnost, zrod a pojetí předložené filosofické práce Kołakowského s vzácně tolerantním a jemným přístupem. Výběr předmětu zkoumání a základních východisek svým způsobem určuje zároveň filosofickou orientaci v jednotlivých přístupech. Postavit se na kritické stanovisko v zpřístupněné látce nebo vůči předvedeným metodologickým postupům při zobrazení tohoto pozitivistického myšlení by předpokládalo mít vlastní stanovisko, vytvořené studiem velmi rozsáhlé a náročné literatury, z něhož si celkový obraz představujeme. Tyto poznámky chtěly mít pouze informační ráz o jednom z přístupů k pozitivistickému myšlení.

Eduard Borys

MARXISTICKÉ A KREŠŤANSKÉ CHÁPANIE SVETA

„Žijeme vo svete, v ktorom pre udržanie mieru musia spolupracovať všetci ľudia dobrej vôle.“ Zasluhou tejto myšlienky sa v zborníku pod uvedeným názvom ocitli vedľa seba príspevky juhoslovenského marxistu, rakúskeho protestantského teológa, francúzskeho jezuitu a západonemeckého politológa.* Mnohorakosť problematiky a najmä obsiahlosť dokazovacieho materiálu nedovoľujú informovať o ich obsahu v plnej šírke. Obmedzíme sa na najzaujímavejšie myšlienky, ktoré sa vzťahujú na

základný problém a zmysel zborníka — dialóg marxistov a kresťanov v dnešnom svete. Vzhľadom na to nie je poslaním tejto informácie kritický rozbor, resp. polemika s niektorými náhľadmi či argumentami ich autorov.

V štúdiu *O zmysle nevery (Zum Sinn des Unglaubens)* kladie si Branko Bošnjak

* Branko Bošnjak — Wilhelm Dantiane — Jean-Yves Calvez, *Marxistisches und christliches Weltverständnis*, 168, Wien 1966,